

Adalékok a zürjén nyelv orosz jövevényszavaihoz

1985 és 1989 júliusában szovjetunióbeli, közelebbről zürjénföldi tanulmányutam alkalmával lehetőségem volt a Szisza folyó melletti zürjén nyelvjárásokból szöveganyagot gyűjteni. Vizinga és Kuratovo falvakban a közép-szisza, az ugyancsak a Szisza partján fekvő Soska faluban pedig a közép-vicegdai (Sziktivkar környéki) nyelvjárást tanulmányoztam. A szövegek feldolgozása során – a magnetofonról való fonematikus lejegyzés, fordítás, a nyelvi, tárgyi, néprajzi jegyzetapparátus készítésekor – néhány olyan orosz eredetű szóra lettem figyelmes, amelyekkel érdemes külön is foglalkozni. E szavak etimológiai vizsgálata több okból is indokoltnak látszik: 1. egyik-másik szó orosz eredete orosz nyelvismeret birtokában sem mindig nyilvánvaló; 2. egyes jövevényszavakból fontos hangtani, jelentéstani vagy tárgyi következtetések vonhatók le; 3. bizonyos esetekben a szó orosz eredete a hangalak alapján ugyan gyanítható, de ez bizonyításra szorul, mivel vagy ritka, orosz nyelvjárási szóval van dolgunk, vagy pedig a szó a zürjén nyelvben olyan deformációkat szenvedett, hogy az orosz eredetivel való azonosítás csupán nyelvészeti-filológiai bűvárkodás útján végezhető el.

1. KV *ćekuška* 'negyedliteres üveg, kis pálinkás üveg', vö. (SzrSzlK) Szkr. *ćekuška*, I *ćetuška* 'косушка, четвертка вина' < or. (Dal') (szibériai) *четушка* 'четвертка вина, косушка четверть штофа', *четверуха*, *четвертушка* 'четверть, четвертка, четвертая доля' (HADROVICS-GÁLDI, Orosz–magyar szótár. 1989. továbbiakban: OMSz.) *четвертушка* 'negyedrés'. – A zürjén szó az orosz gyorsbeszéd-beli rövidüléssel keletkezett *четушка* alakból származik. A zürjénben *ćetuška* > *ćekuška* hasonulás történt.

2. KV *gul'ak* 'korhely, részeg(es)' < or. (OMSz.) *гуляка* I. 'munkakerülő', 2. 'korhely, részeges'. A szót a zürjén szótárak közül csak a Русско-коми словарь (1966) (továbbiakban: RKSzl.) ismeri. A szóvégi *a*-t a kétnyelvű beszélők genitívusz ragnak foghatták föl, ezért tűnt el a zürjénben.

3. KSz. *kantužičići* 'légnymást kap (bomba-, aknarobbanáskor)' < or. *контузить* 'összezúz', *его контузило в голову* 'zúzódást szenvedett a fején', *контузия* 'zúzódás', *воздушная контузия* 'légnymás'. A zürjén szót csak a RKSzl. ismeri: *kontužit* 'контузить', *kontužija*, *kontužičićem* 'контузия'. E szótár első szótagi *o*-s írásmódja azonban arra utal, hogy nem igazi jövevényszóval, hanem könyvszóval van dolgunk. Zürjén népnyelvi szónak csupán a KSz. *kantužičići* alak tekinthető. Az *a*-s ejtésmód (*akanje*) amellet szól, hogy a katonai nyelvből való átvételről van szó. Vö. még (FOKOS-FUCHS) V *apicer*, *epičer*, Ud. *apičer*, FV *a'piccer*, *apiccer* 'Offizier' < or. *офицер* ua.; (FOKOS-FUCHS) V *saldat*, AV *soldat*, Ud. *saldat*, FV *salda't* < or. *солдат* ua. A szó a *-šj-* képző hozzáadása révén (*-itsj-* > *-ičići-*) vált a zürjén nyelvben visszaható jelentésűvé.

4. KSz. *matajčići* 'bajban van, kínlódik, zsákutcába kerül', vö. (Wied.) *matajt*- 'erschweren, hindern' *matajčići* 'Bedenken tragen' (FOKOS-FUCHS) V *matajt*- 'stören, hindern, abquälen', (SzrSzlK) Lu. Pecs. Szkr. KSz. *matajt*- 'довести до безвыход-

ного положения, поставить в тулик, затруднить кого-л. в чем-л.', Lu.-Le. Pecs. Szkr. KSz. *matajécí-*, FV *matajécí-* 'оказаться в безвыходном положении, стать в тулик, затрудниться' < og. (Dal') матать 'в шахматной игре делать мат и выигрывать игру', мататься 'быть матуему'. Ez a szó nincs meg az OMSz.-ban és Ozsegov szótárában, feltehetőleg a mai orosz irodalmi és köznyelv ilyen alakot nem ismer. Az orosz szó csak a sakkjáték szakkifejezéseként fordul elő, a zürjén igék használati köre ennél jóval szélesebb. De ez az általános jelentéskör is minden bizonnyal az oroszból származik, jóllehet az orosz nyelvjárásokból nem tudjuk kimutatni. Erre utal az orosz igék alapszava (мат), melynek a következő jelentései vannak: (ÓMSz.) (sakk) 'matt', (Dal') (в шахматной игре) 'проигрыш, конец игры, крайнее, гибельное положение, беда и конец'. Az og. мат ezen bővült jelentésében átkerült a zürjén nyelvbe: (Fokos-Fuchs) V Ud. *mat* 'Not, Leid, Kummer, Unglück, Mißgeschick', V *matę vonj* 'in Not geraten' (KALIMA: MSFOu. 29: 81).

5. KSz. *matka* 'nagy hosszú tutaj' < og. (Словарь русских говоров Среднего Урала 1971) *matka* 'большой плот', (Словарь русских говоров Новосибирской области. 1979) мат, мата, matka 'большой плот'.

6. KV *pet'erik* 'zsákszövet', vö. (SzlSzlK) FV Vm. *pet'erik* 'суслон пятерик' < og. (OMSz.) пятерик 1. 'öt egységből álló mérték', 2. 'öt darabból álló tárgy', (Dal') пятерик 'нитка или веревка пятерик, пятирядная'. A zürj. *pet'erik* 'zsákszövet' jelentése azon alapulhat, hogy a szövéshez ötös szálát használtak (vö. Dal').

7. KSz. *sketnícajt-* 'marhákat gondoz' < og. (Dal') скотничать 'быть скотником', (Словарь русских говоров Новосибирской области. 1979) скотничать 'работать скотником'.

8. KSz. *špil'onok* 'egymás után kötözött tutajjászor'. Nyilvánvalóan orosz jövevényszó, de az átadó nyelvi formát nem ismerjük. Vö. mégis (Dal') шпиль 'стоячий ворот, для подъема якоря и других тяжестей, для верповки, сходу с мели', (OMSz.) шпиль 1. 'hosszú szeg', 2. 'csúcs, hegy; csúcsos tető', 3. '(haj) (horgony)csőrlő'.

9. KV *ubel'it-* 'ráviszi a szíve, hogy valamit megtegyen, vö. (Fokos-Fuchs) V *ubel'it-* 'es übers Herz bringen; sich entschließen', (SzlSzlK) FSz. Vm. AV Szkr. KSz. Ud. *ubel'it-*, I FV *ubel'it-*, Le. *ubol'it-* 'расшедриться, не пожалеть, дать' < og. (Dal') уболеть, уболеть 'смиловаться, сжалиться, сострадая помочь'.

10. *vagzal* 'pályaudvar', vö. (Коми-куский словарь. 1961) *vokzal* ua. < og. вокзал ua. Az *a-s* ejtésmód arra utal, hogy nem népi, hanem irodalmi és köznyelvből való átvétellel van dolgunk. L. még a 3. sz. alatt mondottakat.

RÉDEI KÁROLY